

Jubilæumsanmeldelse

Lis Jacobsen f. Rubin (1882-1961): Studier til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. III's Bibel. I. Lydhistorie. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. København og Kristiania 1910. 278 sider.

I 2008 indførte dette tidsskrift en ny genre, jubilæumsanmeldelser. Jubilæumsanmeldelserne i de to foregående bind har alle været anmeldelser af 50 år gamle værker. I denne årgang er det første gang der bringes en anmeldelse af et 100 år gammelt værk. Værket er noget ganske særligt alene af den grund at Lis Jacobsen i marts 1910 blev den første kvindelige dr.phil. i nordisk filologi på afhandlingen *Studier til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. III's Bibel*.

Da redaktionen spurgte mig om jeg havde lyst til at jubilæumsanmelde denne disputats, sagde jeg straks ja da jeg havde læst forordet til afhandlingen:

Den følgende Afhandling er første Del af en større Undersøgelse, hvis Maal er at skildre det danske Rigssprogs Historie fra det ældste Skriftsprog Tid til Nutiden. Undersøgelsen skulde omfatte Lydenes, Ordenes og Sætningsbygningens Udvikling. Den foreliggende Del skildrer Lydhistorien fra den ældste Tid til 1550 (s. 3)

Med dette udsagn har jeg indrømmet at jeg ikke havde læst disputatsen tidligere, men med min redaktørpost ved den kommende *Dansk Sproghistorie* og med min tilknytning til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, som Lis Jacobsen stiftede i 1911, var det oplagt at råde bod på denne mangel. Men jeg vover at stille spørgsmålene: *Bliver et sådant værk læst i dag?* og *Er et sådant værk værd at læse i dag?*

På det første spørgsmål er svaret et klart nej. Jeg lavede en hurtig forbrugerundersøgelse på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab blandt 23 medarbejdere der alle beskæftiger sig med sproget, litteraturen og historien. Af disse 23 havde én måske læst bogen i studietiden, og én havde skimmet den. Tre kunne mere eller mindre korrekt angive titlen på disputatsen, og seks mente at den handlede om »noget med runer«. De resterende havde ingen idé om eller forslag til hvad den handlede om.

Svaret på det andet spørgsmål kommer efter en nærmere beskrivelse af værket.

Lis Jacobsens plan og disputatsens anlæg

Det fremgår af disputatsens forord, som jeg citerede ovenfor, at Lis Jacobsens plan er ambitiøs. Det er det danske sprogs historie hun vil beskrive med en lyd-historie, en ordhistorie og en syntakshistorie. Det hele savnedes, det skulle der rådes bod på; hun ønskede sig en sproghistorie i tre bind og begyndte med en lydhistorie fra den ældste tid til 1550, året for udgivelsen af Christian 3.s bibel.

Disputatsen er klart struktureret. Efter det programmatisk forord følger en paragrafinddelt indledning der på 30 sider præsenterer disputatsens teser og resultater. I § 33 i denne indledning opsummerer hun hvad hun finder karakteristisk ved det danske skriftsprogs udvikling.

Hun fremhæver for det første at der i de ældste danske håndskrifter findes udprægede dialektskriftsprog, og at af disse forskellige skriftsprog danner det sjællandske grundlaget og enegrundlaget for rigssproget.

For det andet er det hendes påstand at sjællandsk bliver den udkårne dialekt fordi kongemagt og adelsvælde, kirkestyre og åndsvælde i det 12. århundrede var koncentreret på Sjælland. Hun understreger at kløften mellem rigssprog og sjællandsk fra det 14. århundrede bliver større og større.

Hendes tredje påstand er at grundlaget for rigssproget er statssproget, og at dette statssprog har været sjællandsk. Sproget i de ældste officielle danske diplomer er en direkte fortsættelse af det sjællandske skriftsprog, og sproget i de officielle diplomer gennemgår en jævn udvikling gennem statssproget i unionstiden og reformationstiden henimod det nu fæstnede skriftsprog.

Det fjerde synspunkt er at det jyske og skånske skriftsprog gik til grunde fordi der hverken mod vest eller øst fandtes en politisk modvægt mod Sjælland og heller ingen åndskultur der kunne give sprogene ny kraft.

Før Lis Jacobsen så afklaret præsenterer disse fire hovedteser, har hun redegjort for sit sprogsyn i forbindelse med en omtale af nordgermanernes fælles sprog:

men dette Sprog, det fællesnordiske Sprog, kunde ikke bevare Ensartetheden; thi det er Sprogenes Natur at udvikles, og Udviklingen vil blive forskellig, hvor Menneskene og Naturforholdene er forskellige, naar Forbindelsen mellem Individerne og Stammerne ikke er saa stærk, at Forskellene udjævnes, inden de fæstnes (s. 9)

Hun har desuden fremlagt sin mening om dialekternes udvikling og status:

Udviklingen har været denne, at der af Fællesmaalet har udviklet sig mangfoldige Maal, at disse ingensinde har dannet naturlige Maalgrupper, men at man har samlet de Maal, der taltes i samme Rige eller indenfor samme geografiske Enhed, under et fælles Navn, (Dansk, Svensk, Norsk – Jydsk, Fynsk, Sjællandsk). Noget absolut Skel har aldrig hverken politiske eller geografiske Grænser formaaet at sætte indenfor det gamle nordi-

ske Sprogomraade (...) De danske Maal er altsaa ikke en sproglig, men en politisk Enhed (s. 9 f.)

Som en opfølgning på overvejelserne om afgrænsningen af de forskellige nordiske mål har hun klargjort sin opfattelse af forholdet mellem skriftsprog og talesprog og beskrevet idealtilstanden for skriftsprog, og desuden sammenlignet forholdene i Danmark med forholdene i Tyskland og Frankrig:

[Mange grænser kan drages på kryds og tværs mellem målene] Saaledes er Forholdet mellem Maalene, de talte Sprog. Og saaledes har Forholdet oprindelig ogsaa været mellem Skriftsprogene; saaledes maatte det være, saalænge der fandtes en levende Forbindelse mellem Lyd og Lydtegn. Men meget tidligt er denne Forbindelse svækket, idet man har anset det for rettest at skrive, ikke som man talte, men som ens Fædre skrev, eller som de mægtige skrev, d. v. s. Fortiden sejrede over Nutiden, én Egns Maal fik Herredømmet over andre Egnes (...) Det ideelle Skriftsprog er stedløst og tidløst – fælles for Nord og Syd, for Øst og Vest, fælles for Fortid, Samtid og Eftertid (s. 12)

Denne vægtige indledning fremfører i klart og velargumenteret sprog disputatsens hovedteser, og det lydhistoriske bevismateriale hentes for perioden indtil midten af 1200-tallet fra runeindskrifter samt enkeltord og navne fra latinsprogede tekster og for den følgende periode fra lovtekster og diplomer. Efter indledningen følger fire hovedafsnit, som hvert i detaljer underbygger de fire teser, der konkluderende blev fremsat i slutningen af indledningen. De fire hovedafsnit er:

1. *Lovsprogets Forhold til Rigssproget* (s. 39)
2. *Den sjællandske Dialekt i 14.-15. Aarh. og dens Forhold til Rigssproget* (s. 97)
3. *Statssprog og Rigssprog*, opdelt i afsnittene *Rigssprogsudvikling og Dialektudvikling* (s. 170) og *Det ældste danske Statssprogs Udvikling* (s. 181)
4. *Litteratursprog og Rigssprog*, opdelt i afsnittene *Sproget i Christian den Tredjes Bibel* (s. 207) og *Sproget hos Reformationstidens Hovedskribenter* (s. 227)

Det gælder for denne del af disputatsen at her sætter lydhistorien for alvor ind. Meget tyder på at den klare struktur og ensartede opbygning som disse afsnit har, er valgt med omhu. Alle afsnittene behandler (hvor det er relevant) lydlængde og lyd kvalitet (opdelt på vokaler og konsonanter) og slutter med en konkluderende oversigt. Lis Jacobsen, der var en glimrende formidler og popularisator, har uden tvivl været helt bevidst om at den lydhistoriske tour de force som hun hér præsenterer, kan være dræbende for overblik og koncentration. Den faste struktur og de

opsummerende afsnit undervejs er hjælpsomme for overblikket, og skulle en enkelt labialisering eller palatalisering smutte under læsningen, mødes hun igen med læseren i hvert afsnits konklusion. Lis Jacobsen har været opmærksom på at filologi, især i form af lydhistorie, kan være underholdende at bedrive, men ofte umulig at videregive på en tiltrækkende måde – for læseren er den simpelthen tit kedelig.

Disputatsens forgængere

Lis Jacobsens disputats er en stemme i en langvarig debat om modsætningsforholdet mellem skriftsproget og talesproget.¹ Ældre fremstillinger af forholdet mellem skriftsprog og talesprog skelnede ikke altid mellem lovhåndskrifternes sprog og lovtæksternes sprog. Forskerne tog for givet at håndskrifter af fx Jyske Lov var skrevet i Jylland og hørte hjemme dér, at der altså var en *geografisk* sammenhæng mellem tekst og affattelsessted. Dette kunne naturligvis være tilfældet, men var det ikke altid. Andre opfattelser var at forskellen mellem lovtæksternes sprog skyldtes at de var affattet til forskellig *tid*. Dette var N.M. Petersens opfattelse. Molbech mente at lovene var affattet på en ældre sjællandsk dialekt end håndskrifttidens. Han ser altså en forskel mellem et konservativt skriftsprog og en yngre dialekt, en forskel i *kronologi*. I modsætning hertil mente Lyngby og Wimmer at håndskrifterne gengav samtidens talesprog. Også Jessen og Saaby mente, nærmest som Molbech, at sproget i håndskrifterne var udtryk for et ældre sprogtrin, og at håndskriftsproget var begyndelsen til et traditionelt skriftsprog, et *normsprog*. Oluf Nielsen så også en tidlig fælles stræben efter et rigssprog byggede på sjællandsk såvel i de jyske som i de skånske håndskrifter. Lis Jacobsens opfattelse udtrykkes klart i følgende sætninger:

Der fandtes saaledes i 13. Aarh. flere jævnbyrdige og jævnmægtige danske Skriftsprog. Men det sjællandske Skriftsprogs Førstilling var allerede da historisk bestemt (s. 29-30)

Resultatet [er] at vort Skriftsprog ikke er et Fællesmaal for det gamle sjællandske, jyske og skaanske Skriftsprog, men bygger paa det i 13. Aarh. traditionelle sjællandske Skriftsprog (s. 30)

Det nuværende danske Skriftsprog er en direkte Fortsættelse af Kancelisproget i 14.-16. Aarh., og dette bygger atter paa Sproget i E[riks sjællandske] L[ov], det ældste sjællandske Skriftsprog (s. 31)

Disputatsens modtagelse

Marius Kristensen anmeldte disputatsen i *Danske Studier 1910*. Han anser værket for et ualmindelig værdifuldt bidrag til oplysning om modersmålets historie, ikke mindst på grund af den modsigelse værket indbyder til. Marius Kristensen havde tre hovedindvendinger mod afhandlingen. Lis Jacobsen er et »udpræget bogmeneske og har ikke den følelse for formernes ægthed, som kun den kan have, der har levet et samliv med dialekterne. Og hun nærer ikke en gang respekt for lydlovene, hvad man dog bør gøre, til man beviser deres urigtighed« (s. 133). Dernæst anholder han at Lis Jacobsen i alt for ringe udstrækning har brugt de primære kilder, håndskrifterne, men har ladet sig nøje med (fejlfyldte) udgaver. Endelig kan Marius Kristensen ikke acceptere værkets grundtanke, at sproget i Eriks sjællandske lov gennem cancellisproget som mellemlid er grundlaget for det nydanske rigssprog. Han mener derimod at rigssproget er skabt af de »mindst provinsbundne i folket« (s. 137), nemlig højadelen og gejstligheden. Dertil kom siden reformationens og bogtrykkerkunstens ensrettende indflydelse på bogsproget. Under indflydelse af Christiern Pedersen får sprogformer i bogtrykkene betydning for skriftsproget i det hele taget, og det finder sin endelige form i København og Malmø, byer der begge er præget af stærkt blandede befolkninger. Derfor får rigssproget en »middansk sprogform« (s. 137) der ligger tættest på det middanske sprog: sjællandsk.

I et gensvar til Lis Jacobsens svar (s. 208-213) på anmeldelsen fremhæver Marius Kristensen desuden at cancelliet (regeringen) – i modsætning til Lis Jacobsens antagelse – ikke havde fast sæde, men rejste rundt i landet (s. 213).

Verner Dahlerup opponerede ex auditorio, og hans opposition er trykt i *Arkiv för nordisk filologi*, bind 29, 1913. Verner Dahlerup har meget godt at sige om Lis Jacobsens disputats. Han fremhæver (s. 85) den omhyggelige gennemgang af de sjællandske håndskrifter fra den senere del af middelalderen. Han roser skildringen af lydforholdene i ældre sjællandsk, og han sætter pris på den omhyggelige skildring af reformationstidsforfatternes sprogbrug. Endelig understreger han den klare og overskuelige fremstillingsform. Men han er også stærkt kritisk. Han anholder at Lis Jacobsen bruger P.G. Thorsens utilfredsstillende og fejlfyldte udgave af AM 455, 12° som kilde til analysen af Eriks sjællandske lov (s. 85). Han anfægter det rimelige i at bestemme et håndskrifts alder alene ved hjælp af sprogformer sådan som Lis Jacobsen gør det, uden at inddrage palæografien (s. 89). Endelig påpeger han en lang række fejl og uøjagtigheder i detaljen (s. 85 ff.).

En del af de kritikpunkter, fremført af Marius Kristensen og Verner Dahlerup, som er refereret hér, kunne gentages eller suppleres, sådan som også Peter Skautrup gør det i sin sproghistorie (bind 1, s. 258 ff.). Peter Skautrup mener at en definitiv beskrivelse af forholdet skriftsprog/talesprog forhindres af den begrænsede håndskriftoverlevering og af de dunkle proveniens- og afskriverforhold. Han finder det dog nogenlunde sikkert at der ca. 1300 er en tydelig tendens til en fast ortografisk norm, og at denne norm må være fastlagt omkring 1200. Forsigtigt formoder han at det ældste centrum for en skriftnorm nok er domsko-

len i Lund. Den skriftradition som skabtes hér, er sikkert godtaget af og videreført i kancelliet.

Som en moderne læser af Lis Jacobsens disputats må jeg tilslutte mig kritikken af den manglende brug af primære kilder. Lis Jacobsen havde ikke pålidelige kildeudgaver til sin rådighed, og sært nok bortforklarer hun det i disputatsen og stiller sig tilfreds med de eksisterende fejlfyldte udgaver. Åbenbart har hun taget samtidens kritik til sig. Hun stiftede Det Danske Sprog- og Litteraturselskab blandt andet for at have en organisatorisk ramme til sin rådighed for tidssvarende kildeudgivelser. At hun desværre ikke fuldførte sit ambitiøse sproghistoriske projekt, hænger formodentlig også sammen med det kolossale arbejde der måtte lægges i et udgivelsesarbejde der kunne stille tilstrækkeligt materiale til rådighed for et fortsat arbejde med hendes sproghistorie. Muligvis lå Lis Jacobsens styrke ikke i det vedvarende, omhyggelige, kildebaserede analysearbejde. På trods af det omfattende dokumentationsarbejde hun har udført i eftervisningen af sin disputats' teser, slipper man ikke helt for undervejs at få mistanke om at analyser af og til tilpasses tesens berigtigelse snarere end fremstiller en ærlig og tilbundsående analyse af et problem. At man til tider farer vild i termerne rigssprog, statssprog og kancellisprog er ikke kun læserens skyld, men det hører til i småtingsafdelingen.

Ikke kun den akademiske verden bemærkede Lis Jacobsens disputats. I *Illustreret Tidende* Nr. 24 fra 13. marts 1910 er der i rubrikken *Ugen og Dagen* følgende usignerede notits² under et billede af »Fru Lis Jacobsen Dr. phil.«:

Den som for en Menneskealder siden saa Universitetets Porte aabne sig for de akademiske Borgerinder, mente maaske, at for disse stod Valget imellem Kvindens hjemlige Pligter eller Videnskaben. Hustru og Moder paa den ene Side – og man fandt for Resten ofte sin bedre Halvdel deroppe i de støvede Auditorier – eller paa den anden Side Forsagelse af Kærlighedslykken som Pris for Videnskaben. Kombination var utænkelig.

I Tidens Liv naaede Kvinden op ad Videnskabens Tempel, ogsaa Doktorhatten erobrede hun. Men den sidste Disputats, hvor Fru Lis Jacobsen, født Rubin, forsvarede sin Sag, den var mærkelig [*dvs.* 'bemærkelsesværdig'] derved, at den foregik i Nærværelse af hendes lille Datter. Det var med andre Ord Udslettelsen af Skellet. Kærlighedslykken, Moderglæden sluttede Pagt med Videnskabens Stræben efter Sandhedens Lys. Derfor blev det en Mærkedag. Forøvrigt ogsaa fordi Fruens Arbejde var fortrinligt.

I denne notits karakteriseres »Fruens Arbejde« som fortrinligt, men disputatsen er hér ikke hovedsagen. Det er derimod det bemærkelsesværdige i at for kvinden Lis Jacobsen sluttede kærlighedslykken og moderglæden pagt med videnskabens stræben efter sandhedens lys lørdag den 5. marts 1910 kl. 12 i universitetsannekset, Studiestræde 6. At denne pagt for Lis Jacobsen ikke var problemfri, er en anden historie som skal fortælles i en anden sammenhæng.

Sproghistoriens historie

I begyndelsen af denne anmeldelse – som jeg på grund af tidsafstanden har tilladt mig at konvertere til en historisk redegørelse – lovede jeg at svare på spørgsmålet om hvorvidt Lis Jacobsens disputats *Studier til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. III's Bibel. I. Lydhistorie* er værd at læse i dag. Jeg mener at afhandlingen er læseværdig fordi den rejser og diskuterer vigtige temaer i forholdet mellem skriftsprog og talesprog, fordi den er et strålende eksempel på god formidling af hård lydhistorisk kost og fordi den sammen med sine forgængere og efterfølgere er en del af sproghistoriens historie i Danmark. Den endelige sandhed om disputatsens tema er ikke sagt endnu. Bliver den det?

Noter

1. Disse bemærkninger bygger på Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*, I (1944), s. 258.
2. Jeg skylder bibliotekar René Herring tak for at have gjort mig opmærksom på denne notits.

Ebba Hjorth